

**Nederlandse Interpersoonlijke Pragmatic Markers:
Syntactische verschillen van *hoor, kijk, luister, weet je* en *zeg* in het Nederlandse
Nederlands en in het Vlaamse Nederlands**

Dutch Interpersonal Pragmatic Markers: Syntactic differences of *hoor, kijk, luister, weet je* and *zeg* between the standard Dutch varieties spoken in the Netherlands and in Belgium

Dóra Tóth (Budapest)
doratoth100@gmail.com

Abstract

Pragmatic markers (PMs), based on their functions, are generally separated into *textual* and *interpersonal* categories. Textual PMs help to organise the discourse, while interpersonal PMs refer to the interaction and its participants. This study examines the differences in the use of the Dutch deverbal interpersonal PMs *hoor* ‘hear’, *kijk* ‘look’, *luister* ‘listen’, *weet je/ge* ‘you know’ and *zeg* ‘say’ in two standard varieties of Dutch: Dutch in the Netherlands and Dutch in Belgium.

Since the examined words or phrases are deverbal, their syntactic features helped to delineate PMs from their non-PM counterparts. Within the *Corpus Gesproken Nederlands* (‘Corpus of Spoken Dutch’) I analysed the frequency, function, and place of occurrence of the interpersonal PM in spontaneous, face-to-face conversations.

Two main differences were identified. On the one hand, *weet je/ge* in the Flemish sub-corpus is scarcely used as a PM, which suggests that it is not as grammaticalized in Flanders as it is in the Netherlands. On the other hand, based on their place of occurrence, *zeg*, *kijk* and *luister* may fulfil different functions in the two varieties. In Belgian Dutch *zeg* has two additional functions: *zeg* at the beginning of questions can attract the hearer’s attention, and as an apart utterance, the speaker can express his/her surprise with it. The additional function of *kijk* and *luister* in the Flemish sub-corpus is that they are also used to introduce direct speech.

Keywords: *interpersonal pragmatic markers, varieties of Standard Dutch, Corpus Gesproken Nederlands, grammaticalization*

1 Inleiding

Pragmatic markers (=PMs) worden beschouwd als universele verschijnselen in gesprekken (Crible 2018; Waltereit & Detges 2007). Deze verklaring wordt bewezen door de vergelijkende onderzoeken, die proberen de PM equivalenten van twee talen te vinden. Dergelijk onderzoek is ook in het Nederlands verricht: Vanderbauwhede en Lamiroy (2019) onderzoeken de Nederlandse equivalenten van twee Franse PMs, en Van Olmen (2013) vergelijkt de Engelse *say* ‘zeg’ met de Nederlandse *zeg*. Er is echter weinig onderzoek dat zich richt op variatie van PMs binnen de standaardtaal en haar variëteiten.

Dit onderzoek biedt een aantal belangrijke inzichten in het gebruik van de Nederlandse interpersoonlijke PMs *hoor, kijk, luister, weet je* en *zeg*. Met behulp van het Corpus Gesproken Nederlands (CGN) is een corpusonderzoek uitgevoerd. In het corpus kan de Vlaamse en de Nederlandse variëteit apart worden bestudeerd, daarom luidt de centrale vraag

van mijn onderzoek als volgt: in hoeverre verschilt het gebruik van de Nederlandse interpersoonlijke PMs in het gesproken Standaardnederlands in Nederland en in Vlaanderen?

2 Kenmerken van PMs

Ondanks de rijke literatuur over PMs bestaat er geen algemene consensus over hun naam, hun definitie en hun ontwikkelingsproces, wat het moeilijk maakt om PMs te definiëren. Sinds de jaren 1970 zijn er talloze theorieën, definities, termen en taxonomieën voorgesteld. Omdat deze paper het niet tot doel heeft om de verschillende opvattingen over het onderwerp weer te geven en met elkaar te verzoenen, worden hier de volgende eigenschappen gestipuleerd: PMs (i) vormen een heterogene klasse (Blakemore 2006; Crible 2018; Frank-Job 2006), die (ii) in meer of mindere mate gegrammaticaliseerd zijn (Frank-Job 2006), waardoor ze (iii) niet-propositioneel en verbindende functies opdeden (Fung & Carter 2007).

Deel (i) van de opsomming van eigenschappen laat zien dat PMs afkomstig zijn uit verschillende woordsoorten: *voegwoorden* (Dér 2020:20; Fraser 1999:943; Ranger 2018:5; Schiffrin 1987:40; Van der Wouden & Foolen 2021:5; Villegas 2019:2), *tussenwerpsels* (Aijmer 2015a:91; Schiffrin 1987:40; Van der Wouden & Foolen 2021:5; Villegas 2019:14), *bijwoorden* (Aijmer 2015a:91; Dér 2020:20; Fraser 1999:943; Ranger 2018:5; Schiffrin 1987:40; Van der Wouden & Foolen 2021:4; Villegas 2019:14) en *werkwoorden* (Aijmer 2015a:91; Dér 2020:20; Ranger 2018:5; Schiffrin 1987:40; Van der Wouden & Foolen 2021:4–5; Villegas 2019:14). Naast woorden kunnen ook *woordgroepen* (Aijmer 2015a:90; Dér 2020:20; Ranger 2018:5; Schiffrin 1987:40; Villegas 2019:14) PMs zijn.

Punt (ii) verwijst ernaar dat PMs woorden of woordgroepen zijn die grammaticalisatie hebben ondergaan, waardoor hun grammaticale functie veranderd is. De effecten van dit proces helpen ons om PMs te onderscheiden van hun niet-PM-equivalenten: *fonologisch* hebben ze meer gereduceerde vormen dan hun niet-PM-equivalenten (Degand & Evers-Vermeul 2015:68; Villegas 2019:15). Daarnaast vormen ze een aparte toongroep, d.w.z. ze hebben een “komma-intonatie” (Villegas 2019:15). *Morfologisch* hebben ze vaste vormen (Crible 2017:15) omdat ze niet geaffigeerd kunnen worden. *Syntactisch* staan ze aan de periferie van de uitingen (Haegeman 2014:117; Traugott 2007:151; Villegas 2019:2) en vormen ze geen constituenten met andere woorden (Aijmer 2015a:89; Brinton 2008:18). *Semantisch* hebben PMs geen propositionele inhoud (Fraser 1999:944; Lenk 1998:50; Redeker 1990:372), en ze dragen niet bij aan de waarheidsvoorwaarde van de zin (Furkó 2020:6; Urgelles-Coll 2010:24).

Deel (iii) van de opsomming stelt vast dat PMs de samenhang helpen te creëren in het discours en dat ze invloed kunnen uitoefenen op de spreker-luisteraar-relatie. Taalkundigen verwijzen naar deze twee hoofdrollen van PMs: ze hebben *samenhang-organisator* en *deelnemer-gerichte* rollen (Aijmer 2015b:200; Brinton 1996:38–39; Crible 2017:app1; Lenk 1998:49; Lutzky 2012:39; Müller 2005:30–31).

Samenhang-organisator PMs worden als *tekstuele* PMs gelabeld. Eén van hun functies is dat ze veranderingen van onderwerp soepeler maken (Aijmer 2015b:200; Brinton 1996:38–39; Dér & Markó 2010:136, Redeker 1991 geciteerd in Fraser 1999:935; Lewis 2006:47; Maschler & Schiffrin 2015:196; Urgelles-Coll 2010:26; Haselow 2019 geciteerd in Van der Wouden & Foolen 2021:30). Hun andere hoofdfunctie is dat ze de grenzen van het discours aangeven: ze vormen het kader om een gesprek te beginnen of af te sluiten (Aijmer 2015b:200; Brinton 1996:6, 37; Dér & Markó 2010:136; Lutzky 2012:39; Urgelles-Coll 2010:26; Vanderbauwhede & Lamiroy 2020:2).

De PMs die zich richten op de deelnemers aan het discours worden voornamelijk gelabeld als *interpersoonlijk* (Brinton 1996; Crible 2017; Kirsner & Van Heuven 1996; Maschler & Schiffrin 2015). Interpersoonlijke PMs signaleren de positieve of negatieve houding van de

spreker, vooral t.o.v. de andere spreker (Aijmer 2015b:200; Brinton 1996:6; Lutzky 2012:36). Ze zijn in staat om gezichtsbedreigingen te verminderen (Aijmer 2015b:200; Brinton 1996:6; Crible 2017:app. 1; Lutzky 2012:39), of dienen ze als een appel op de hoorder (Brinton 1996:9; Müller 2005:31; Van der Wouden & Foolen 2021:15–16).

Daarnaast behoren PMs tot de groep die de nabijheid of de afstand tussen de deelnemers van de communicatie helpen nader te bepalen (Maschler 1994:339). Maschler (1994) vermeldt bevestigende uitdrukkingen, zoals *yes* ‘ja’ en *exactly* ‘precies’; en perceptiewerkwoorden zoals *see* ‘kijk’, en *listen* ‘luister’, ook in deze categorie. Daarbij vult Müller (2005) de categorie aan met PMs zoals *you know* ‘weet je’, die naar de gedeelde kennis tussen de spreker en de aangesprokene kan verwijzen (2005:246). Daardoor kan *weet je* in het Nederlands ook tot deze categorie worden gerekend. Bovendien stellen Kirsner en Van Heuven (1996) dat de interpersoonlijke PMs die aan het eind van een uiting staan (bv. *hoor* en *hè*), hoge-declinatie-lijnen hebben, zodat ze de aandacht van de aangesprokene kunnen trekken (1996:134). Door dit kenmerk voelt de aangesprokene zich meer betrokken bij het gesprek.

Deze studie behandelt slechts de deverbale, tweede persoon enkelvoud betreffende, interpersoonlijke PMs, zoals *hoor*, *kijk*, *luister*, *weet je* en *zeg*. Tekstuele PMs komen dus niet aan bod. De selectie van deze PMs is gebaseerd op de studie van Van der Wouden en Foolen (2021). Hun lijst van Nederlandse PMs bevat deze vijf woorden en woordgroepen. Voor dit onderzoek zijn daaruit twee perceptiewerkwoorden *kijk* en *hoor* (Van der Wouden & Foolen 2021:4), twee communicatiewerkwoord *zeg* en *luister* (2021:5), en een psychisch werkwoord *weet je* (ibid.) geselecteerd, die volgens hun functies als interpersoonlijk worden beschouwd.

Uit dit korte literatuuroverzicht blijkt dat dit gebied van taalkunde nogal divers is. Het gebrek aan consensus over de basisconcepten van PMs komt deels voort uit het feit dat PMs zelf ook zeer divers zijn wat betreft hun formele eigenschappen en pragmatische functies. Door de grammaticale kenmerken en de functies van PMs te definiëren, kunnen ze echter ook in gesprekken eenvoudiger worden geïdentificeerd.

3 Methodologie

Met behulp van het Corpus Gesproken Nederlands (CGN) voerde ik een corpusonderzoek uit. De verzameling van gegevens voor het CGN vond plaats in de periode tussen 1998 en 2004. Uit de ontstaansdatum kan worden geconcludeerd dat het geen hedendaags taalgebruik bevat. Ondanks dit nadeel van het CGN is er geen andere geannoteerd corpus van spontane gesprekken in het Nederlands.

Het CGN bestaat uit verschillende subcorpora, waaruit ik de collectie van ‘spontane gesprekken’ heb gekozen omdat het gebruik van PMs vooral kenmerkend is voor informele gesprekken (Brinton 1996:33; Norrick 2009:870). Ik heb het Vlaamse en het Nederlandse subcorpus apart bestudeerd. Aangezien dit onderzoek de standaardtaal bestudeert, wordt alleen de gesprekken van hoogopgeleiden geanalyseerd omdat in dat subcorpus hogere verhouding van standaardtaal wordt verwacht. Er moest echter een uitzondering worden gemaakt met betrekking tot de standaardtaal, namelijk met de Vlaamse variant van *weet je*, d.w.z. *weet ge*. Volgens de Caluwe et al. (2013) is het moeilijk om het tussentalige “*ge-systeem*” (2013:4) om te zetten naar het standaardtalige “*je-systeem*” (ibid.) voor Vlaamse sprekers als ze de standaardtaal proberen te spreken. Daarnaast werpt licht een recent onderzoek naar het taalgebruik van Vlaamse jongeren door Lybaert en Tyberghien (2019) op het fenomeen dat voor “de spraakmakende gemeente van morgen” (2019:263) is het tussentaal het omgangstaal (ibid. 282). Om deze twee redenen met betrekking tot de Vlaamse tussentaal is het belangrijk om de Vlaamse variant van *weet je* in dit onderzoek ook op te nemen.

Er zijn enkele verschillen in de grootte van de twee corpora: het Nederlandse corpus is groter, het bevat 2 042 625 tokens, terwijl het Vlaamse 1 021 177. Het aantal tokens laat zien dat het Nederlandse subcorpus twee keer zo groot is als het Vlaamse, daarom worden percentages gebruikt, die de relatieve frequentie van PMs laten zien.

3.1 PM of werkwoord?

Om een PM te onderscheiden van zijn niet-PM-tegenhanger, heb ik de syntactische kenmerken van PMs in overweging genomen, namelijk hun posities en de constituenten waarin ze (wel of niet) verschijnen. Aangezien de onderzochte woorden allemaal deverbale zijn, wordt hun positie binnen de zin gebruikt om te identificeren welke rol het woord heeft. Voor deze analyse werd gebruik gemaakt van de studie van Van der Wouden en Foolen (2021), die de Nederlandse mededelende hoofdzin in vijf hoofddelen verdelen (2021:7):

Pre-veld – V2 – midveld – Vfinal – post-veld¹

Van der Wouden en Foolen (2021) stellen dat in mededelende zinnen de persoonsvorm in de “verb second”, (V2), positie voorkomt (2021:7). Aangezien het Nederlands ook als een SVO taal wordt beschouwd (Appel et al. 2006:151), is V2 de meest voor de hand liggende positie voor een werkwoord (vgl. voorbeeld 1) in mededelende zinnen. Wanneer het onderzochte woord in deze positie staat, is het geen PM. Als het echter in het post-veld staat (vgl. voorbeeld 2), is de kans groter dat het onderzochte woord een PM is.

- (1) En ik **hoor** de buurman ook lopen hierboven. (fn008441²)
- (2) Ja, dat is echt heel erg, **hoor**. (fn000335)

Daarentegen zijn er andere gevallen in de Nederlandse syntaxis wanneer een persoonsvorm aan de linker periferie van de uiting staat. In het geval van vragende en dwingende zinnen, staan werkwoorden in het pre-veld. *Kijk*, *luister*, *zeg* en *weet je* als PMs staan ook vaak in het pre-veld, maar de woordvolgorde na deze PMs blijft de mededelende hoofdzin woordvolgorde (3), en in de vraagzinnen of imperatieve zinnen staat het werkwoord als persoonsvorm in het pre-veld zonder verdere werkwoorden in dezelfde zin (4).

- (3) **Kijk**, uh je hoeft niet altijd te wachten tot er mensen ziek worden of doodgaan, hè. (fn000334)
- (4) **Kijk** nog maar 'ns goed naar de kamperfoelie. (fn000598)

Bijzinnen (5) in het Nederlands vertonen een SOV-woordvolgorde. Zinnen waarin de persoonsvorm achteraan staat, heten achter-pv. Het probleem met achter-pv zinnen is dat de PMs *zeg* (6), *hoor* en *weet je* ook achteraan kunnen staan, zoals hun niet-PM-equivalenten. In de analyse worden bijzinnen herkend aan de onderschikkende voegwoorden die hen introduceren, en als een bijzin met *zeg*, *hoor* of *weet je* eindigt, worden ze niet beschouwd als PMs.

- (5) Is 't trouwens niet erg als ik teveel **zeg**? (fn000629)
- (6) Wat een flauwe opmerking, **zeg**. (fn000598)

---

¹ In de studie van Van der Wouden en Foolen (2021) wordt de positie die ik hier *pre-veld* noem, aangeduid als “P1” (2021:7).

² Corpus Gesproken Nederlands bestand identificatiecode.

Om werkwoorden van PMs te onderscheiden moet er ook rekening mee worden gehouden dat, net als in (4), de werkwoorden *kijken* en *luisteren* meestal met hun vaste voorzetsels verschijnen, terwijl PMs nooit een voorzetsel vereisen. *Weet (je)*, *zeg* en *hoor* als werkwoord zouden ook verplichte argumenten hebben (7), maar als PM wordt grammaticaal niet gespecificeerd wat er bv. ‘gehoord’ of ‘gezegd’ moet worden (8).

(7) Wat ik nu allemaal **hoor**. (fn000748)

(8) Ja, misschien heeft ze medicatie, **hoor**. (fn007913)

Wat ook helpt om PMs van werkwoorden te onderscheiden is dat perceptiewerkwoorden ook aanwijzende bijwoorden (9) aantrekken, die naar buiten, naar de fysieke werkelijkheid wijzen.

(9) **Kijk, kijk**, hé, d'r loopt iemand voor. (fn000747)

Tot slot is de context een belangrijk element dat helpt om niet-PM-woorden te onderscheiden van PMs. *Weet je* in (10) is bijvoorbeeld geen PM omdat uit de context bekend is dat de spreker van het gesprek over een persoonlijke ervaring spreekt, die de hoorder nog niet kent:

(10) En **weet je**, ik heb genoeg andere dingen te doen gelukkig waardoor het helemaal geen probleem is. (fn008436)

De bovengenoemde voorbeelden over de voorkomen-plaatsen van PMs en hun niet-PM-equivalenten tonen de criteria aan, op grond waarvan PMs en hun niet-PM-equivalenten eenvoudiger kunnen worden afgebakend. Deze criteria worden ook in aanmerking genomen bij de uitvoering van het corpusonderzoek.

3.2 Noord-Zuid verschillen binnen de standaardtaal?

Dit onderzoek focust op de verschillen in het gebruik van interpersoonlijke PMs tussen de Nederlandse en Belgische standaardvariëteiten van het Nederlands en in hoeverre hangt de verschijningsplaats van de PMs binnen de uitingen samen met de taalvariëteit. Om een antwoord te vinden op deze vraag werd gebruik gemaakt van de zinsconstructie van Van der Wouden en Foolen (2021:7), hierboven vermeld in punt 3.1.

Volgens Van der Wouden en Foolen (2015) staan het onderwerp en de getopicaliseerde constituent meestal in het pre-veld (2015:11) in mededelende hoofdzinnen. Aangezien PMs aan de periferie van de uitingen voorkomen, verschijnen ze in de Nederlandse zin meestal vóór het pre-veld.

Wat het post-veld betreft, stellen Van der Wouden en Foolen (2015) dat dat de positie is voor PPs en de uitloop (2015:11). In dezelfde positie komen ook PMs voor aan de rechter periferie, als er geen andere elementen, (b.v. een PP) in het post-veld zijn. Daarentegen, als er wel elementen staan in het post-veld, staan PMs op de positie vóór het post-veld, d.w.z. tussen de Vfinal en de post-veld elementen. Met deze verdeling van de zinsstructuur kunnen eenvoudig vier mogelijke posities van PMs worden bepaald.

Naar aanleiding van de opvatting van Van der Wouden en Foolen (2021) worden er voor dit onderzoek ook vier verschillende mogelijkheden onderscheiden waar een PM kan verschijnen: of (A) vóór het pre-veld (11); (B) in het post-veld (12); (C) tussen Vfinal en het post-veld (13); of (D) ze alleen staan, in een aparte uiting (14). Tabel 1 presenteert de vier mogelijke voorkomen-posities van een PM:

Posities	Positie beschrijving	Voorbeelden
Positie A	Vóór het pre-veld (11)	(11) Kijk , uiteindelijk zou voor ons het probleem zijn dat wij tankers kopen en weer verkopen maar dat dat

		geld ergens vandaan komt. (fn000283)
Positie B	In het post-veld (12)	(12) 't ging allemaal wel goed, weet je wel. (fn000589)
Positie C	Tussen Vfinal en het post-veld (13)	(13) 't is ook speciaal, hoor , die uh en die terras en zo. (fv400673)
Positie D	Ze alleen staan in een losse uiting (14)	(14) A: En gij ja, mijn vader gaat al op badminton en mijn moeder is niet zo sportief. B: Ja. A: Zeg. B: Ja maar ik zou dat wel ooit nog eens willen doen. (fv400427)

Tabel 1. Posities waar een PM kan verschijnen

In Positie (C), waar een PM zich vóór het post-veld bevindt, heb ik een onderscheid gemaakt tussen drie verschillende mogelijkheden: de PM staat ofwel vóór een onderschikkend voegwoord (15); vóór een nevenschikkend voegwoord (16); of vóór de uitloop of vóór een PP, d.w.z. constituenten, die extra informatie of een uitleg opleveren (17). Tabel 2 geeft de mogelijke posities weer van een PM in Positie C:

Positie C	Voorbeelden
Vóór een onderschikkend voegwoord (15)	(15) Ja, dan ben je toch wel efkes kwaad, hoor , omdat je dan ook - je hebt er dan echt heel veel werk in dat van jou gestoken. (fv400198)
Vóór een nevenschikkend voegwoord (16)	(16) En eigenlijk ik reed dan vaak wel snel zo, maar leuk vond ik dat dan niet, hoor want de zenuwen kroppen zich dan op in mijn maag zo van de spanning omdat ik eigenlijk weet dat ik veel te rap rij zo. (fv400622)
Vóór de uitloop of een PP (17)	(17) Nou, ik heb 't nog niet zo slecht gedaan, hoor , met al m'n <u>vakken.</u> (fn000627)

Tabel 2. Posities waar een PM kan verschijnen binnen Positie C

De PMs die in Positie (C) zijn geplaatst, staan ofwel vóór de uitloop, een PP, of vóór een onderschikkend-, of nevenschikkend voegwoord. Het onderscheid tussen deze positie en Positie (B) is belangrijk, omdat de spreker in Positie (C) meestal het woord houdt.

Deze twee posities werpen licht op de verschillen tussen *hoor* en *zeg*: Schermer (2007) stelt dat terwijl *zeg* een appel doet op de hoorder, d.w.z. de spreker wil dat de hoorder reageert (2007:381), wil de spreker dat niet bij het gebruik van *hoor* (ibid.). Wanneer *hoor* wordt gebruikt, wil de spreker eerder de aandacht van de hoorder vasthouden (Schermer 2007:380–381). Uit deze feiten volgt de hypothese dat *hoor* vaker in Positie (C) staat dan *zeg*.

In deze sectie werd duidelijk gemaakt hoe in mijn analyse onderscheid werd gemaakt tussen de PMs en hun niet-PM-equivalenten. Ook werden de syntactische kenmerken van PMs toegelicht die in aanmerking worden genomen in de vergelijking van de Vlaamse en de Nederlandse standaardvariëteiten. In het volgende gedeelte worden de resultaten van het corpusonderzoek gepresenteerd.

4 Resultaten

In totaal heb ik 7282 treffers gevonden in de Nederlandse en Vlaamse subcorpora van spontane gesprekken van hoogopgeleiden met de trefwoorden *hoor*, *kijk*, *luister*, *weet je/ge* en *zeg*. Na de toepassing van de bovengenoemde criteria in punt 3.1 heb ik 2757 treffers

(37,86%) geïdentificeerd als een PM. In de volgende secties worden de resultaten in het Nederlandse en het Vlaamse subcorpora afzonderlijk gepresenteerd.

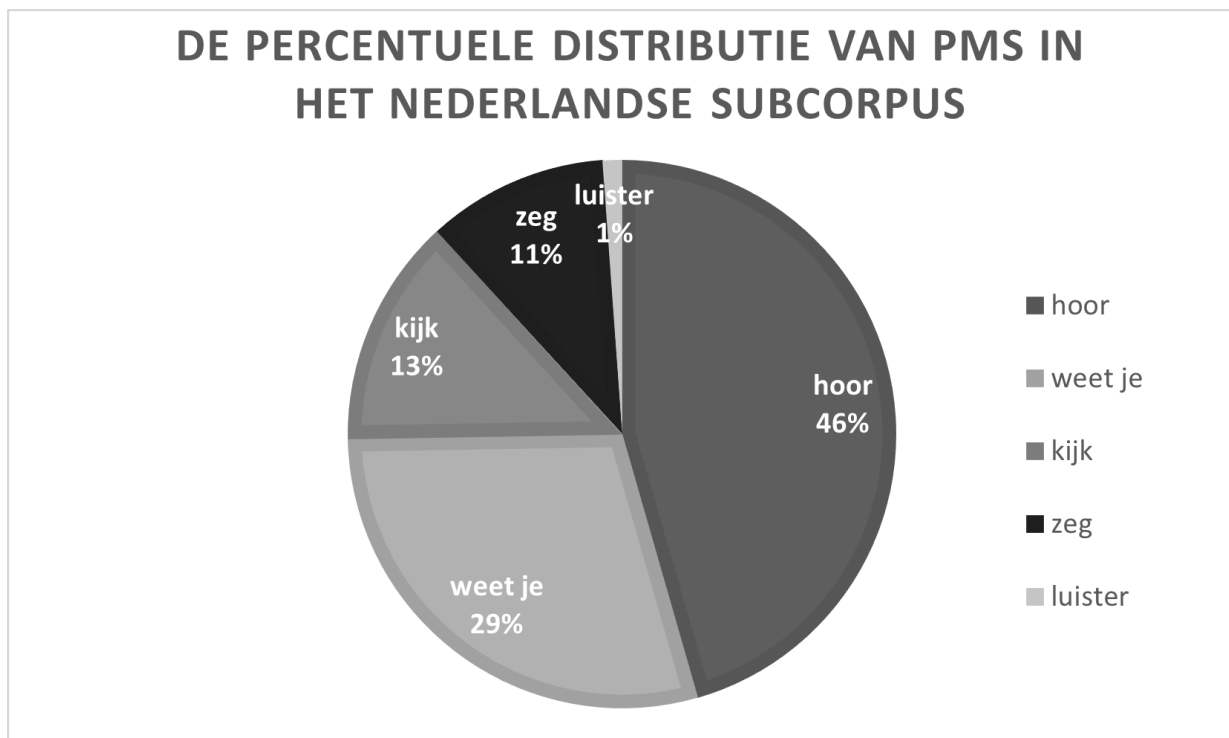
4.1 Het Nederlandse subcorpus

37,12% (1864 treffers) van het totale aantal treffers (5022 treffers: PMs en hun niet-PM-equivalenten bij elkaar opgeteld) zijn PMs in het Nederlandse subcorpus. Tabel 3 toont de PMs in volgorde van hun relatieve frequentie:

Volgnummer	PM	Totaal aantal van verschijning als een PM	% van het aandeel van een bepaalde PM in het totale aantal PMs
1.	<i>hoor</i>	849	45,55%
2.	<i>weet je</i>	544	29,19%
3.	<i>kijk</i>	251	13,47%
4.	<i>zeg</i>	199	10,68%
5.	<i>luister</i>	21	1,13%

Tabel 3. PMs in volgorde van hun relatieve frequentie in het Nederlandse subcorpus.

Figuur 1 stelt de resultaten van het Nederlandse subcorpus voor. Het is te zien dat de verhouding van de PMs niet dezelfde is: bijna de helft van de gevonden PMs is de PM *hoor*, terwijl er bijna geen *luister* is in het Nederlandse subcorpus.

Figuur 1. De percentuele distributie van de PMs binnen het Nederlandse subcorpus

4.2 Het Vlaamse subcorpus

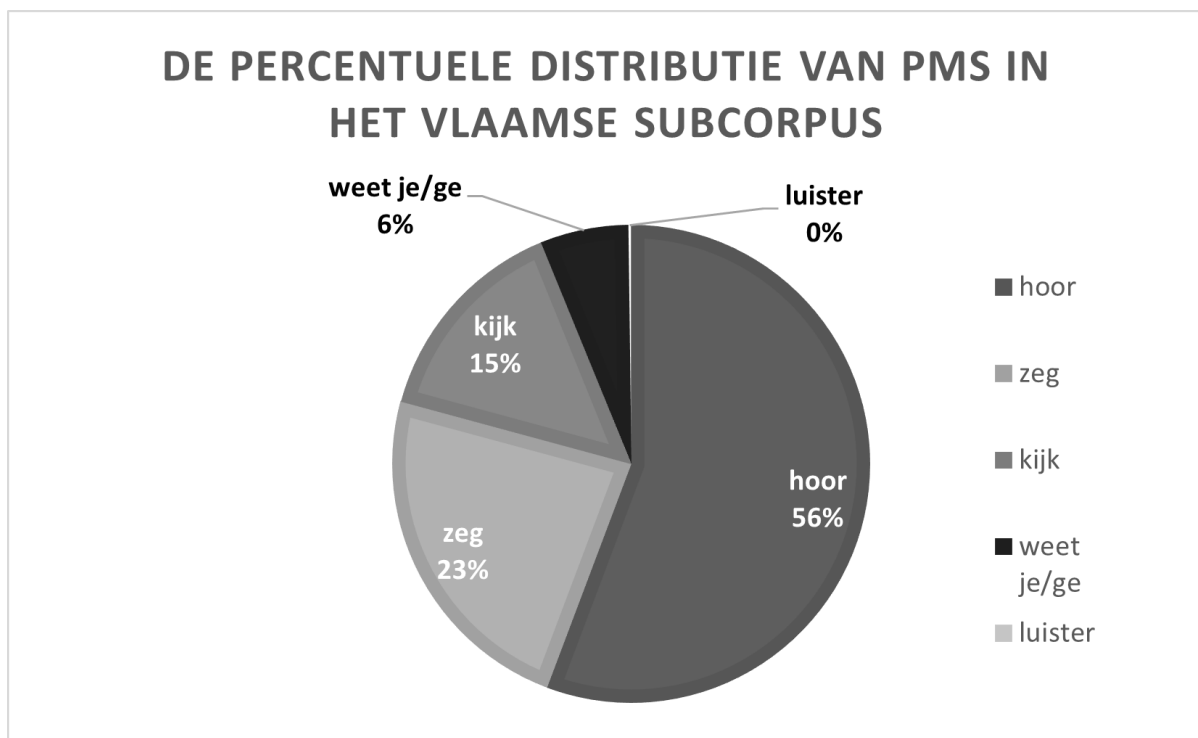
In het Vlaamse subcorpus is 43,19% (976 treffers) van het totale aantal treffers PMs (2260 treffers: PMs en hun niet-PM-equivalenten bij elkaar opgeteld). Tabel 4 toont de PMs in volgorde van hun relatieve frequentie:

Volgorde	PM	Totaal aantal van verschijning als een PM	% van het aandeel van een bepaalde PM in het totale aantal PMs
1.	<i>hoor</i>	544	55,74%
2.	<i>zeg</i>	229	23,46%
3.	<i>kijk</i>	143	14,65%
4.	<i>weet je/ge</i>	58	5,94%
5.	<i>luister</i>	2	0,22%

Tabel 4. PMs in volgorde van hun relatieve frequentie in het Vlaamse subcorpus.

Uit de resultaten blijkt dat de distributie van dezelfde interpersoonlijke PMs in de twee delen van het taalgebied anders is. Terwijl *weet je* de tweede meest frequente PM is, en *zeg* de vierde is in het Nederlandse subcorpus, is hun volgorde t. o. v. frequentie veranderd in het Vlaamse subcorpus, waarin *zeg* de tweede meest frequente PM is, en *weet je* de vierde is.

In Figuur 2 is te zien dat de PMs *hoor* en *zeg* het subcorpus domineren, terwijl *weet je*, *kijk* en *luister* slechts 21% van alle gevonden PMs in het Vlaamse subcorpus beslaat.

Figuur 2. De percentuele distributie van PMs binnen het Vlaamse subcorpus

In Tabel 5 worden de resultaten nogmaals getoond.

Aantal PMs van de totale hits	Aantal treffers in de subcorpora	<i>hoor</i>	<i>zeg</i>	<i>kijk</i>	<i>weet je</i>	<i>luister</i>
Totaal aantal treffers (Niet-PM + PM) in het NLse subcorpus	5022	965	2208	797	1014	38
Aantal PMs in het NLse subcorpus	1864	849	199	251	544	21
% PMs van totaal aantal	37,12%	87,98%	9,01%	31,49%	53,65%	55,26%

treffers in het NLse subcorpus						
Totaal aantal treffers (Niet-PM + PM) in het VLse subcorpus	2260	646	1072	303	223	16
Aantal PMs in het VLse subcorpus	976	544	229	143	58	2
% PMs van totaal aantal treffers in het VLse subcorpus	43,19%	84,21%	21,36%	47,2%	26,01%	12,5%

Tabel 5. Het aantal en percentage van de totale hits en de PMs ervan in de twee corpora. (Het hoogste aandeel wordt gearceerd).

5 Discussie

In dit deel wordt er ingegaan op de verschillen tussen het gebruik van de onderzochte PMs in Nederland en Vlaanderen. Uit het onderzoek blijkt dat de twee standaardvariëteiten aanzienlijk verschillen, wat betreft de syntactische kenmerken van de onderzochte PMs. In de volgende secties wordt het gebruik van elke PM individueel vergeleken in de twee standaardvariëteiten op basis van hun positie binnen de uitingen.

5.1 Hoor

De PM *hoor* heeft de meest treffers in beide corpora. In het geval van *hoor* wordt er onderscheid gemaakt tussen twee plaatsen binnen een uiting: Positie (B), d.w.z. de positie na de Vfinal zonder andere elementen in het post-veld (12); en Positie (C), die de positie is tussen Vfinal en het post-veld (13; 15-17).

Tabel 6 laat de verhouding van het aantal voorkomens in de twee mogelijke posities zien waar *hoor* als PM verschijnt. De resultaten laten zien dat er geen noemenswaardig verschil is tussen het gebruik van *hoor* in de twee delen van het taalgebied. Op enkele percentages na komt *hoor* meestal voor in Positie (B) (NN³: 75,62%; BN⁴: 80,88%). In de andere mogelijke positie komt *hoor* in 24,38% van de gevallen voor in het Nederlandse subcorpus, en in 19,12% in het Vlaamse.

<i>hoor</i>	NN subcorpus		BN subcorpus	
	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>hoor</i> als een PM	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>hoor</i> als een PM
Positie (B)	642	75,62%	440	80,88%
Positie (C)	207	24,38%	104	19,12%
Totaal aantal treffers van <i>hoor</i> als PM per het subcorpus	849		544	

Tabel 6. Verdeling van het aantal voorkomens van de PM *hoor* in de verschillende posities uitgesplitst naar de standaardvariëteiten (het hoogste aandeel wordt gearceerd).

Positie (C) wordt verder opgesplitst in drie andere categorieën: of staat *hoor* vóór een onderschikkend voegwoord, of vóór een nevenschikkend voegwoord, of vóór de uitloop van de zin. Tabel 7 laat de PMs zien die verschijnen in Positie (C). Uit de resultaten blijkt dat er ook geen noemenswaardig verschil is tussen de twee delen van het taalgebied: de PM *hoor*

³ NN: Nederlandse taalvariëteit

⁴ BN: Vlaamse taalvariëteit

verschijnt meestal vóór nevenschikkende voegwoorden (NN: 55,07%; BN: 46,15%), maar hij verschijnt ook vaak vóór de uitloop (NN: 30,92%; BN: 42,31%). In deze categorie komt *hoor* het minst vaak voor vóór onderschikkende voegwoorden (NN: 14,01%; BN: 11,54%).

<i>hoor</i>	NN subcorpus		BN subcorpus	
	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>hoor</i> als een PM in Positie (C)	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>hoor</i> als een PM in Positie (C)
Vóór onderschikkend voegwoord	29	14,01%	12	11,54%
Vóór nevenschikkend voegwoord	114	55,07%	48	46,15%
Vóór uitloop	64	30,92%	44	42,31%

Tabel 7. Verdeling van het aantal voorkomens van de PM *hoor* in Positie (C) uitgesplitst naar de standaardvariëteiten (het hoogste aandeel wordt gearceerd).

De resultaten van Positie (B) laat zien dat *hoor* wat vaker wordt gebruikt in Positie (B) door de Vlamingen. Nadere analyse van Positie (C) duidt er aan dat *hoor* in het Vlaamse subcorpus vaker staat vóór een nevenschikkend voegwoord of vóór de uitloop dan in het Nederlandse.

5.2 Zeg

Uit dit analyse blijkt dat de PM *zeg* vaker wordt gebruikt door de Vlamingen, dan door Nederlanders. Hoewel het Nederlandse subcorpus twee keer zo groot is als het Vlaamse, is er meer *zeg* als een PM te vinden in het Vlaamse subcorpus (NN: 10,68%, 199 keer; BN: 25,64%, 229 keer).

Tabel 8 laat de verhouding van het aantal voorkomens in de vier mogelijke posities zien waar *zeg* als PM verschijnt. Uit het onderzoek blijkt dat *zeg* in het Vlaamse subcorpus vaker los staat (16,59%), d.w.z. in Positie (D), dan in het Nederlandse subcorpus (3,52%). Deze losse *zeg* wordt voornamelijk gebruikt door Vlamingen om verbazing uit te drukken (18). De resultaten tonen aan dat Vlaamse mensen de neiging hebben om *zeg* ook vaker in Positie (A) te gebruiken dan Nederlanders (NN: 6,03%; BN: 28,38%). In zulke gevallen staat *zeg* vóór vragen, wat zijn aandachtstrekken functie verklaart.

(18) **A:** Ze doet nu niet zenuwachtig maar tegen dat de maand verder is ja dan dan moet die pillen slikken xxx .

B: Zeg. (fv400099)

Een gemeenschappelijk kenmerk van *zeg* in de beide standaardvariëteiten is dat het meestal in Positie (B) verschijnt (NN: 79, 90%; BN: 47,60%).

<i>zeg</i>	NN subcorpus		BN subcorpus	
	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>zeg</i> als een PM	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>zeg</i> als een PM
Positie (A)	12	6,03%	65	28,38%
Positie (B)	159	79,90%	109	47,60%
Positie (C)	21	10,55%	17	7,42%
Positie (D)	7	3,52%	38	16,59%
Totaal aantal treffers	199		229	

van <i>zeg</i> als PM per het subcorpus		
---	--	--

Tabel 8. Verdeling van het aantal voorkomens van de PM *zeg* in de verschillende posities uitgesplitst naar de standaardvariëteiten (het hoogste aandeel wordt gearceerd).

Tabel 9 toont de resultaten van *zeg* als PM in Positie (C). Uit de resultaten blijkt dat de sprekers uit de twee delen van het taalgebied de PM *zeg* niet gebruiken vóór onderschikkende voegwoorden (NN: 0; BN: 1 keer). In het Nederlandse subcorpus verschijnt *zeg* net zo vaak in twee categorieën van Positie (C): de positie vóór nevenschikkende voegwoorden (47,62%) en de positie vóór een uitloop (52,38%). In het Vlaamse subcorpus komt *zeg* vaker voor in de positie vóór een uitloop (70,59%) dan vóór een nevenschikkend voegwoord (23,53%).

<i>zeg</i>	NN subcorpus		BN subcorpus	
	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>zeg</i> als een PM in Positie (C)	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>zeg</i> als een PM in Positie (C)
Vóór onderschikkend voegwoord	0	-	1	5,88%
Vóór nevenschikkend voegwoord	10	47,62%	4	23,53%
Vóór uitloop	11	52,38%	12	70,59%

Tabel 9. Verdeling van het aantal voorkomens van de PM *zeg* in Positie (C) uitgesplitst naar de standaardvariëteiten (het hoogste aandeel wordt gearceerd).

Gebaseerd op de resultaten kan worden vastgesteld dat *zeg* in alle vier posities voorkomt, in tegenstelling tot *hoor*. Hoewel *zeg* bijna twee keer zo vaak voorkomt in Positie (B) (NN: 79,90%; BN: 47,60%) in het Nederlandse subcorpus, is de aandacht-vragende functie van *zeg* in het Vlaamse subcorpus niet verdwenen: eerder wordt het uitgedrukt in Positie (A). Als *zeg* in Positie (A) staat, staat het meestal aan het begin van een vraag. Met *zeg* in deze positie kan de spreker meer aandacht van de hoorder vragen. Daarnaast staat *zeg* in het Vlaamse subcorpus vaak los van de zin, d.w.z. in Positie (D), als de spreker, zoals reeds vermeld, zijn verbazing wil uitdrukken (18). Deze positie is ook niet mogelijk voor *hoor*, waardoor vastgesteld kan worden dat *zeg* meer functies heeft dan *hoor*.

In punt 3.2 werd de hypothese geformuleerd dat *hoor* vaker in Positie (C) voorkomt dan *zeg*, omdat *hoor* de aandacht van de hoorder kan trekken. De analyse van de resultaten van *hoor* en *zeg* hebben deze hypothese bevestigd. In beide subcorpora komt *zeg* minder vaak voor (NN: 10,55%; BN: 7,42%) in Positie (C) dan *hoor* (NN: 24,38%; BN: 19,12%).

5.3 Weet je/ge

De PM *weet je* heeft twee andere varianten in de subcorpora: naast *weet je*, is *weet ge* ook te vinden in het Vlaamse subcorpus omdat tussentaal de omgangstaal is geworden in Vlaanderen (Lybaert & Tyberghien 2019:282). Er bestaat ook een variant met het modale partikel *wel*. *Weet je/ge wel* wordt gebruikt in 5,17% van de totale treffers van *weet je/ge* als een PM in het Vlaamse subcorpus, terwijl deze verhouding 78,86% is in het Nederlandse subcorpus. *Weet je (wel)* en *weet ge (wel)* worden behandeld als dezelfde PM.

In het geval van de PM *weet je/ge*, net als met *zeg*, is er een duidelijk frequentieverschil tussen de twee delen van het taalgebied. Hoewel *weet je* in het Nederlandse subcorpus 544 keer voorkomt (53,65%), is het aantal treffers in het Vlaamse subcorpus slechts 58 (26,01%).

Uit de resultaten blijkt dat *weet je/ge* dus minder gebruikelijk is in de Vlaamse variëteit van het Nederlands.

In Tabel 10 worden de treffers voor de PM *weet je/ge* samengevat in de verschillende posities uitgesplitst naar standaardvariëteiten. In het Nederlandse subcorpus verschijnt *weet je* het vaakst in Positie (B) (63,6%). Daarnaast wordt *weet je* ook vaak (146 treffers, 26,84%) in Positie (C) gebruikt.

Daarentegen staat *weet je/ge* het vaakst (55,17%) in Positie (A) in het Vlaamse subcorpus, en Positie (B) is slechts de tweede meest frequente positie (19 treffers; 32,76%) in dit subcorpus. Een overeenkomst tussen het gebruik van *weet je/ge* in de twee standaardvariëteiten is dat het in Positie (D) het minst vaak voorkomt (NN:0,74%; BN:1,72%).

<i>weet je</i>	NN subcorpus		BN subcorpus	
	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>weet je/ge</i> als een PM	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>weet je/ge</i> als een PM
Positie (A)	48	8,82%	32	55,17%
Positie (B)	346	63,6%	19	32,76%
Positie (C)	146	26,84%	6	10,35%
Positie (D)	4	0,74%	1	1,72%
Totaal aantal treffers van <i>weet je/ge</i> als PM per het subcorpus	544		58	

Tabel 10. Verdeling van het aantal voorkomens van de PM *weet je/ge* in de verschillende posities uitgesplitst naar de standaardvariëteiten (het hoogste aandeel wordt gearceerd).

Tabel 11 toont de resultaten van *weet je/ge* als PM in Positie (C). Uit de resultaten van Positie (C) blijkt dat *weet je/ge* het vaakst vóór de uitloop van de zin voorkomt in beide subcorpora (NN: 65,07%; BN: 83,33%). Als *weet je* in deze positie verschijnt, voert het een specificatie of een uitleg in over het gespreksonderwerp (19): uit de context is het duidelijk dat de spreker een nieuwe ervaring vertelt, waarop hij met *weet je wel* een uitleg geeft aan de hoorder omdat hij verwacht dat de hoorder niet weet waar hij het over heeft.

(19) Nee 't enige wat ik heb is een uh een zeemansboekje, **weet je wel**, een monsterboekje. (fn008439)

Daarnaast staat *weet je* vaak (21,92%) vóór nevenschikkende voegwoorden in het Nederlandse subcorpus, en het wordt vóór onderschikkende voegwoorden het minst gebruikt (13,01%) in het Nederlandse subcorpus.

Uit Tabel 11 valt af te lezen dat *weet je/ge* slechts eenmaal vóór een onderschikkend voegwoord verschijnt en nooit vóór een nevenschikkend voegwoord in het Vlaamse subcorpus. Ondanks dat deze resultaten niet representatief zijn vanwege het geringe aantal treffers kan voorzichtig worden geconcludeerd dat *weet je/ge* meestal in Posities (B) en (C) wordt gebruikt.

Het lage aantal treffers van *weet je/ge* in het Vlaamse subcorpus suggereert ook dat *weet je/ge* niet op dezelfde mate gegrammaticaliseerd is in de twee delen van het taalgebied. Deze stelling kan worden ondersteund door de verhouding van PMs en het totale aantal hits in de twee subcorpora te vergelijken: terwijl de verhouding in het Nederlandse subcorpus 53,65% is, is dezelfde verhouding van PMs tot het totale aantal treffers van *weet je/ge* in het Vlaamse subcorpus 26,01%.

<i>weet je</i>	NN subcorpus		BN subcorpus	
	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>weet je/ge</i> als een PM in Positie (C)	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>weet je/ge</i> als een PM in Positie (C)
Vóór onderschikkend voegwoord	19	13,01%	1	16,67%
Vóór nevenschikkend voegwoord	32	21,92%	0	-
Vóór uitloop	95	65,07%	5	83,33%

Tabel 11. Verdeling van het aantal voorkomens van de PM *weet je* in Positie (C) uitgesplitst naar de standaardvariëteiten (het hoogste aandeel wordt gearceerd).

5.4 Kijk

In het geval van de PM *kijk* is er een gebruiksverschil tussen de Nederlandse en de Vlaamse variëteit. In Tabel 12 worden de treffers voor de PM *kijk* samengevat in de verschillende posities uitgesplitst naar standaardvariëteit. Uit het onderzoek blijkt dat in het Vlaamse subcorpus *kijk* ook gebruikt wordt om directe rede in te voeren (20):

(20) En 'k heb gezegd, **kijk**, ik ga nu echt dwars doen en ik ga nu niet mee. (fv400653)

Er wordt 58,04% (83 treffers) van de gevonden PMs gebruikt aan het begin van de directe rede in het Vlaamse subcorpus. In het Nederlandse subcorpus komt dit gebruik van *kijk* slechts 5 keer (1,99%) voor.

Omdat Van Olmen (2010) alleen de noordelijke Nederlandse variëteit onderzocht (2010:4), staan mijn resultaten in contrast met zijn. Volgens hem wordt *kijk* niet vaak gebruikt als een marker ter inleiding van directe rede (2010:15). Op basis van zijn corpusonderzoek stelt hij dat *luister* vaak opvalt aan het begin van directe rede (Van Olmen 2010:15). Op basis van mijn resultaten moet zijn conclusie aangevuld worden voor het hele taalgebied.

Kijk verschijnt in beide subcorpora vooral in Positie (A) (NN: 95,62%; BN: 39,86%). Daarnaast zijn er ook enkele gevallen van *kijk* in beide variëteiten, wanneer het los staat, als uiting van verbazing (NN: 2,39%; BN: 2,1%).

<i>kijk</i>	NN subcorpus		BN subcorpus	
	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>kijk</i> als een PM	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>kijk</i> als een PM
Positie (A)	240	95,62%	57	39,86%
Positie (A) aan het begin van een directe rede	5	1,99%	83	58,04%
Positie (D)	6	2,39%	3	2,1%
Totaal aantal treffers van <i>kijk</i> als PM per het subcorpus	251		143	

Tabel 12. Verdeling van het aantal voorkomens van de PM *kijk* in de verschillende posities uitgesplitst naar de standaardvariëteiten (het hoogste aandeel wordt gearceerd).

In het geval van *kijk* en *luister* heb ik geen andere tabel gemaakt over de categorieën in Positie (C), omdat ze in Positie (A) staan, en in enkele gevallen in Positie (D).

5.5 Luister

Luister heeft de laagste frequentie als PM in beide subcorpora. Tabel 13 laat de verhouding van het aantal voorkomens in de twee mogelijke posities zien waar *luister* verschijnt. Het kan, net als *kijk*, ook directe rede inleiden (21):

(21) 'k zeg, **luister**, ik moet eerst al de andere dingen zeggen. (fv400248)

Dankzij deze functie staat *luister* ook meestal in Positie (A). Het lage aantal treffers zal echter meer onderzoek opleveren om meer te weten te komen over de nauwkeuriger resultaten van de posities van zijn voorkomen.

<i>luister</i>	NN		BN	
	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>luister</i> als een PM	Aantal PMs	% van het totaal aantal treffers van <i>luister</i> als een PM
Positie (A)	14	66,67%	-	-
Positie (A) aan het begin van een directe rede	6	28,57%	2	100%
Positie (D)	1	4,76%	-	-
Totaal aantal treffers van <i>luister</i> als PM per het subcorpus	21		2	

Tabel 13. Verdeling van het aantal voorkomens van de PM *luister* in de verschillende posities uitgesplitst naar de standaardvariëteiten (het hoogste aandeel wordt gearceerd).

De resultaten van *kijk* en *luister* laten zien dat er duidelijke neiging is om directe rede of met *kijk* of met *luister* in te leiden in het Vlaamse subcorpus.

Aan het eind van de analyse van de verschillen tussen de twee taalvariëteiten kan worden geconcludeerd dat dezelfde PMs kunnen in frequentie (*weet je*), in functie (*kijk* en *luister*), en in hun plaats binnen de uiting (*zeg*) verschillen in de twee standaardvariëteiten van het Nederlands.

In het gebruik van *hoor* is er geen syntactisch verschil tussen de twee variëteiten. Wat *zeg* betreft wordt het meer in Posities (A) en (D) gebruikt door de Vlamingen dan door de Nederlanders. De lage frequentie van *weet je/ge* in het Vlaamse subcorpus wijst erop dat die woordgroep in de Vlaamse standaardvariëteit niet vaak als PM wordt gebruikt omdat het niet op hetzelfde grammaticalisatieniveau staat als in de Nederlandse standaardvariëteit. De resultaten betreffende *kijk* en *luister* suggereren dat ze in het Vlaamse subcorpus vaker voorkomen als inleidingen tot directe rede dan in het Nederlandse.

6 Conclusie

De resultaten van dit onderzoek suggereren dat er twee belangrijke verschillen zijn in het gebruik van de Nederlandse interpersoonlijke PMs in het gesproken Standaardnederlands in Nederland en in Vlaanderen.

Het eerste verschil betreft de distributie van de interpersoonlijke PMs. Terwijl *weet je/ge* de tweede meest frequente PM is in het Nederlandse subcorpus, wordt het nauwelijks gebruikt in het Vlaamse. Dit resultaat suggereert dat deze PM in het Vlaamse deel van het taalgebied niet in dezelfde mate is gegrammaticaliseerd dan in het Nederlandse.

De andere conclusie die kan getrokken worden is dat een PM andere functies kan hebben in verschillende variëteiten van de standaardtaal. De PMs *zeg*, *kijk* en *luister* hebben meer functies in het Vlaamse subcorpus dan in het Nederlandse. *Zeg* staat vaker aan het begin van de uiting waarmee de aandacht van de hoorder kan worden getrokken. Daarnaast als *zeg* los

staat, kan het gebruikt worden om verbazing uit te drukken. *Kijk* en *luister* in het Vlaamse subcorpus hebben de additionele functie van het inleiden van directe rede.

Deze vergelijkende analyse over het gebruik van de interpersoonlijke PMs in het gesproken Standaardnederlands in Nederland en in Vlaanderen laat verschillen zien in de mate van grammaticalisatie van *weet je/ge* en verschillen tussen de functies van *kijk*, *luister* en *zeg* in de Nederlandse en Vlaamse delen van het taalgebied.

***

Literatuurlijst

- Aijmer, K. (2015a). Analysing Discourse Markers in Spoken Corpora: *Actually* as a Case Study. In P. Baker & T. McEnery (Eds.), *Corpora and Discourse Studies: Integrating Discourse and Corpora* (pp. 88–109). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137431738_5
- Aijmer, K. (2015b). Pragmatic Markers. In C. Rühlemann & K. Aijmer (Eds.), *Corpus Pragmatics: A Handbook* (pp. 195–218). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139057493.011>
- Appel, R. (Ed.). (2006). *Taal en taalwetenschap* (Nachdr.). Blackwell.
- Blakemore, D. (2006). Discourse Markers. In L. R. Horn & G. Ward (Eds.), *The Handbook of Pragmatics* (pp. 221–240). Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470756959.ch10>
- Brinton, L. J. (1996). *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions*. Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110907582>
- Brinton, L. J. (2008). *The Comment Clause in English: Syntactic Origins and Pragmatic Development*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511551789>
- Crible, L. (2017). Towards an operational category of discourse markers. In C. Fedriani & A. Sansó (Eds.), *Pragmatic Markers, Discourse Markers and Modal Particles: New perspectives* (pp. 99–124). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slcs.186.04cri>
- Crible, L. (2018). *Discourse Markers and (Dis)fluency: Forms and functions across languages and registers* (Vol. 286). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/pbns.286>
- De Caluwe, J., Delarue, S., Ghyselen, A.-S., & Lybaert, C. (Eds.). (2013). *Tussentaal: Over de talige ruimte tussen dialect en standaardtaal in Vlaanderen*. Academia Press.
- Degand, L., & Evers-Vermeul, J. (2015). Grammaticalization or pragmaticalization of discourse markers?: More than a terminological issue. *Journal of Historical Pragmatics*, 16(1), 59–85. <https://doi.org/10.1075/jhp.16.1.03deg>
- Dér, Cs. I. (2010). On the status of discourse markers. *Acta Linguistica Hungarica*, 57(1), 3–28. <https://doi.org/10.1556/ALing.57.2010.1.1>
- Dér, Cs. I. (2020). *Diskurzusjelölök és Társulásaik a Magyar Nyelvben*. L'Harmattan.

- Dér, Cs. I., & Markó, A. (2010). A Pilot Study of Hungarian Discourse Markers. *Language and Speech*, 53(2), 135–180. <https://doi.org/10.1177/0023830909357162>
- Frank-Job, B. (2006). A dynamic-interactional approach to discourse markers. In K. Fischer (Ed.), *Approaches to Discourse Particles* (pp. 359–374). Elsevier. https://doi.org/10.1163/9780080461588_020
- Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31(7), 931–952. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(98\)00101-5](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(98)00101-5)
- Fung, L., & Carter, R. (2007). Discourse Markers and Spoken English: Native and Learner Use in Pedagogic Settings. *Applied Linguistics*, 28(3), 410–439. <https://doi.org/10.1093/applin/amm030>
- Furkó, P. B. (2020). *Discourse Markers and Beyond: Descriptive and Critical Perspectives on Discourse-Pragmatic Devices across Genres and Languages*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-37763-2>
- Haegeman, L. (2014). West flemish verb-based discourse markers and the articulation of the speech act layer. *Studia Linguistica*, 68(1), 116–139. <https://doi.org/10.1111/stul.12023>
- Kirsner, R. S., & van Heuven, V. J. (1996). Boundary tones and the semantics of the Dutch final particles *hé*, *hoor*, *zeg* and *joh*. *Linguistics in the Netherlands*, 13, 133–146. <https://doi.org/10.1075/avt.13.14kir>
- Lenk, U. (1998). Discourse markers and global coherence in conversation. *Journal of Pragmatics*, 30(2), 245–257. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(98\)00027-7](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(98)00027-7)
- Lewis, D., M. (2006). Discourse Markers in English: A Discourse-pragmatic View. In K. Fischer (Ed.), *Approaches to Discourse Particles* (1. ed, pp. 43–60). Elsevier. https://doi.org/10.1163/9780080461588_004
- Lutzky, U. (2012). *Discourse markers in Early Modern English*. John Benjamins Pub. Co. <https://doi.org/10.1075/pbns.227>
- Lybaert, C., & Tyberghien, L. (2019). De positie van het Standaardnederlands en tussentaal in Vlaanderen: Opvattingen van Tielte jongeren. *Nederlandse Taalkunde*, 23(3), 255–291. <https://doi.org/10.5117/NEDTAA2018.3.002.LYBA>
- Maschler, Y. (1994). Metalanguaging and Discourse Markers in Bilingual Conversation. *Language in Society*, 23(3), 325–366. <https://doi.org/10.1017/S0047404500018017>
- Maschler, Y., & Schiffrin, D. (2015). Language, Meaning, and Context. In D. Tannen, H. E. Hamilton, & D. Schiffrin (Eds.), *The Handbook of Discourse Analysis* (2nd ed.). John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781118584194.ch9>
- Müller, S. (2005). *Discourse Markers in Native and Non-native English Discourse* (Vol. 138). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/pbns.138>
- Norricks, N. R. (2009). Interjections as pragmatic markers. *Journal of Pragmatics*, 41(5), 866–891. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2008.08.005>

- Ranger, G. (2018). *Discourse Markers*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-70905-5>
- Redeker, G. (1990). Ideational and pragmatic markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics*, 14(3), 367–381. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(90\)90095-U](https://doi.org/10.1016/0378-2166(90)90095-U)
- Schermer, I. (2007). *Wat doet dat woord daar, zeg? Over het tussenwerpsel zeg.* 25, 373–386.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers* (1st ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511611841>
- Traugott, E. C. (2007). Discussion article: Discourse markers, modal particles, and contrastive analysis, synchronic and diachronic. *Catalan Journal of Linguistics*, 6(1), 139. <https://doi.org/10.5565/rev/catjl.128>
- Urgelles-Coll, M. (2010). *The syntax and semantics of discourse markers: Continuum studies in theoretical linguistics*. Continuum.
- Van der Wouden, T., & Foolen, A. (2021). Dutch Pragmatic Markers in the Left Periphery. In D. Van Olmen & J. Šinkūnienė (Eds.), *Pragmatic markers and peripheries* (pp. 49–74). Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.325.02van>
- Van der Wouden, T., & Foolen, A. (2015). Dutch particles in the right periphery. In S. Hancil, A. Haselow, & M. Post (Eds.), *Final Particles*. DE GRUYTER. <https://doi.org/10.1515/9783110375572-010>
- Van Olmen, D. (2010). Imperatives of visual versus auditory perception as pragmatic markers in English and Dutch. *English Text Construction*, 3(1), 74–94. <https://doi.org/10.1075/etc.3.1.05van>
- Van Olmen, D. (2013). The Imperative of *Say* as a Pragmatic Marker in English and Dutch. *Journal of Germanic Linguistics*, 25(3), 247–287. <https://doi.org/10.1017/S1470542713000123>
- Vanderbauwhede, G., & Lamiroy, B. (2019). On two French discourse markers and their Dutch equivalents: D’ailleurs and par ailleurs. *Journal of Pragmatics*, 156, 168–175. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.06.006>
- Villegas, C. L. (2019). *Discourse Markers and Pragmatic Markers in Spoken and Written Everyday Life*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.33992.57602>
- Waltereit, R., & Detges, U. (2007). Different functions, different histories. Modal particles and discourse markers from a diachronic point of view. *Catalan Journal of Linguistics*, 6(1), 61. <https://doi.org/10.5565/rev/catjl.124>

